

MEZI CÍRKVÍ A ARMÁDOU: PROFESNÍ IDENTITA VOJENSKÝCH KAPLANŮ

Aneta Soukopová

*Institut sociologických studií, Fakulta sociálních věd, Univerzita Karlova
86984466@fsv.cuni.cz*

Between the Church and the Army: The Professional Identity of a Military Chaplain

Abstract—This article deals with the professional identity of military chaplains, formed by two institutions, the army and the church. The work is based on the theoretical grounding of the sociology of professions, role conflicts, spiritual service and the military environment. The main research problem is the value discrepancy in the professional identity of the military chaplain based on the diverse value influence and conflicting value roles in the profession. The research uses a qualitative method of semi-structured interviews. The study shows that the professional identity of the chaplain is formed by a hierarchy of professional roles that are tied to both organizations. Furthermore, the double dimension of value influence, organizational and institutional, is defined here. The discrepancy between organizational influences on the chaplain's professional identity was not confirmed by the research. The institutional influences that shape the professional roles of military chaplains have proven to be more conflicting. Finally, the article offers other implications for research from the environment of the Spiritual Service of the Army of the Czech Republic. The article may further inspire research into similar professions associated with different organizations.

Keywords—military chaplain; spiritual service; professional identity; professional role; value conflict; Army of the Czech Republic; Church; institutional influences

ÚVOD

PŘEDKLÁDANÝ článek se soustřeďuje na specifčnost profese vojenských kaplanů. Duchovní je zasazen do prostředí armády se speciální strukturou a podmínkami, kterým

musí své působení přizpůsobovat. Věnuje přitom zvláštní pozornost dvěma normativně a hodnotově odlišným institucionalizovaným organizacím, které profesi vojenského kaplana ovlivňují, a to církvi a armádě.

V současné době slouží v ozbrojených silách České republiky celkem 33 armádních kaplanů a jedna armádní kaplanka z deseti křesťanských církví, služba je ovšem založena na základě ekumenismu, je tedy nad-konfesní. Poslání zkoumané profese věrně vystihuje její motto: „Radosti a starosti vojáka jsou radosti a starosti vojenského kaplana.“ (Holub, Úvodní slovo) Tak uvádí na oficiálních stránkách Duchovní služby Armády České republiky Mons. ThLic. Tomáš Holub, ThD., který je jednou z klíčových postav vzniku duchovní služby v Armádě ČR v roce 1998. Tato věta napovídá o motivech, na kterých je profese vojenských kaplanů založena. Primární důraz je kladen spíše na naslouchání, společné prožívání a psychickou (duševní) péči o vojáka. V daném kontextu je hájení zájmů víry přinejmenším diskurzivně upozaděno. Za dvěma složkami profese vojenského kaplana, duchovní a vojenskou, stojí dvě velké, poměrně hodnotově rozdílné organizace. Armáda, zastupující ozbrojenou sílu státu, a církve, reprezentující náboženská vyznání s primárně pacifistickými hodnotami. Vojenský kaplan dále disponuje dvojím vzděláním, vojenským a duchovním. Vojenští kaplani České republiky působí ve specifickém prostředí s vysokou mírou ateismu a v kontextu postsocialistické armády.

Na zkoumanou profesi nahlížím z pohledu sociologie profesí, jakožto normativního hodnotového systému (Evetts 2013). Za prací

vojenských kaplanů stojí hodnotové systémy, které společně s dvojím vzděláním a věděním podmiňují profesní identitu, která je definována jako profesionální sebereflexe založená na attributech, přesvědčeních, hodnotách, motivech a zkušenostech (Schein 1978), což jsou aspekty, které budou pro můj výzkum klíčové.

V tomto článku představuji profesi vojenských kaplanů, zasazuji jejich duchovní činnost do armádního prostředí, reflektuji nejen hlavní aspekty jejich práce, ale zaměřuji se i na profesní identitu kaplana a hodnotové role, stojící za touto profesí. Dále se soustřeďuji na institucionální vlivy, jež se v profesi mísí, a analyzuji jejich dopad na profesní identitu vojenského kaplana. Výzkum navazuje na teoretickou tradici sociologie a antropologie profesí i náboženství. Tato práce je prvním systematickým sociologickým pohledem na kaplany v ČR, zabývající se výše uváděnými aspekty. I v mezinárodním kontextu je sociologický zájem o profesi spíše omezený. Existuje jen několik málo studií, které se kaplanstvím v armádním prostředí zabývají (viz Burchard 1954; Davie 2015).

Níže se zaměřuji na aspekt náboženství a víry v této profesi a na profesní identitu armádních kaplanů. Konkrétně se soustředím na zodpovězení následujících otázek: Čím je formována profesní identita kaplanů? Jak se do ní promítá vliv odlišných sociálních institucí? Jak se v profesní identitě promítají různé hodnotové role?

K dosažení výzkumných cílů jsem použila kombinaci několika kvalitativních metod. Hlavním zdrojem informací pro mě byly rozhovory s vojenskými kaplany z armády ČR. Jako doplňující zdroje informací jsem použila i rešerše webových zdrojů a dostupných dokumentů.

Práce je strukturována následovně. V první části článku představuji profesi vojenských kaplanů optikou sociálních věd, uvádím zde několik literárních zdrojů, jež formují můj výzkum. V další části se zaměřuji na metodologii svého výzkumu. Dále již představuji konkrétní aspekty Duchovní služby Armády ČR a samotné výsledky výzkumu podpořené citacemi z provedených rozhovorů. Výsledky vztahují k teoretickému zařamování sociologické diskuse nad danou problematikou a závěrem se

vracím k stěžejním zjištěním výzkumu a nabízím implikace pro další výzkum.

PROFESE VOJENSKÝCH KAPLANŮ OPTIKOU SOCIÁLNÍCH VĚD

Vztah mezi armádou a církví může být ambivalentní (Burchard 1954; Davie 2015). Na straně jedné jsou vojáci vystavováni násilným situacím, což může kolidovat s náboženskou povahou křesťanské filosofie, jež je založena na milosrdenství a lásce k bližnímu. Na straně druhé může být vztah mezi armádou a církví v souladu. K propojení válčení a náboženství opakovaně docházelo v historii, kdy války byly a jsou mnohdy dokonce motivovány ve jménu náboženských ideologií (Weis 2012).

Profesní identita kaplana je tak podmíněna paralelním působením dvou potenciálně konfliktních profesních rolí. Identity mohou být v hierarchické pozici, ovlivněné silami vazeb s organizacemi, jež usilují o kaplanovu loajalitu. Tyto role spolu tedy nemusí být nutně v souladu. Vliv dvou rozdílných institucí je zřejmý již v samotném názvu profese. V sociologickém výzkumu amerických vojenských kaplanů z šedesátých let se potvrdil konflikt profesních rolí. Tento výzkum dále říká, že kaplani si konflikt rolí ospravedlňují pomocí racionalizace. V tomto případě Waldo W. Burchard detekoval tendence k nadřazování postavení v armádě a snižování církevního postavení. Důležitým momentem zde bylo potvrzení, že v profesi vojenského kaplana dochází k hierarchizaci rolí (Burchard 1954, 534–535).

Jiný úhel pohledu na profesi vojenských kaplanů nabízí výzkum z evropského prostředí z roku 2015, který se zabývá nejednoznačností role vojenských kaplanů a nahlíží na ni ze tří úhlů pohledu. Za prvé, reflexí míry sekularizace kaplanství, za druhé z pohledu konfliktu rolí ve vztahu ke dvěma různým organizacím. A za třetí se zabývá rolími uvnitř profese. Zaměřuje se zde na rozpětí úkolů, které jsou součástí povinností vojenského kaplana a mírou jejich vzájemné compatibility. Stejně jako Burchard, i Grace Davie ve svém výzkumu potvrzuje existenci střetu různorodých rolí v profesi (Davie 2015).

Profese vojenského kaplana je formována i makro-sociálním kontextem, ve kterém

kaplan působí. V českém prostředí se setkáváme s poměrně vysokou mírou ateismu. Podle výsledků sčítání lidu k 26. 3. 2011 podíl lidí hlásících se k náboženskému vyznání dosáhl 20,8 %, přičemž v roce 1991 se k náboženskému vyznání přihlásilo 43,9 % osob a v roce 2001 pak 32,1 % osob (ČSÚ 2014). Tato čísla indikují znatelný pokles, který podporuje tezi o sekularizaci české společnosti. Kromě toho je profese kaplana zasazena do prostředí postsocialistické, nově institucionalizované armády. Vzhledem k povaze socialismu a jeho netoleranci k církevním aktivitám byla do roku 1989 existence církevního hodnostáře v socialistické armádě nemyslitelná. Armáda, jakožto velká a velice specifická organizace, se navíc vyznačuje spíše pomalou adaptací na nově přichozí aspekty, což potvrzuje monografie *Playing Soldiers in Bohemia*, která je reflexí transformace bývalé socialistické armády a jejích příslušníků do nového modelu s rozdílnými podmínkami (Červinková 2006). I s tímto jevem se, především v počátcích profese, museli vojenští kaplani potýkat.

V návaznosti na předchozí studie zkoumám náplň práce, profesní role a institucionální vliv v profesi. Ověřuji, zda v duchovní službě armády dochází k rozporu hodnotově rozdílných rolí a k jejich hierarchizaci. Ve svém výzkumu dále částečně ověřuji hypotézy ze zmiňovaných výzkumů kaplanství. Především pak hypotézy ohledně existence konfliktu profesních rolí a případné vyrovnávání se s nimi (Burchard 1954, 528–530). Cílem mého výzkumu je také představit hlavní činnost a náplň práce v Duchovní službě Armády České republiky (dále DSAČR) a na základě toho popsat jednotlivé profesní role a pochopit profesní identitu vojenských kaplanů (Davie 2015). Budu se při tom soustředit na specifické české prostředí, kde doposud nebyl proveden žádný veřejně dostupný kvalitativní ani kvantitativní výzkum, který by se zaměřoval na hodnotový, institucionální nebo morální rozměr profese vojenských kaplanů.

METODY VÝZKUMU

Kvalitativní výzkum profesní identity a hodnotových vlivů v DSAČR probíhal v období od listopadu 2018 do května 2019 v rámci

mé bakalářské práce. Jako metoda sběru dat bylo využito osobních polo-strukturovaných kvalitativních rozhovorů, které inkorporovaly biografické přístupy. Pro analyzování dat získaných z rozhovorů bylo použito kódování hlavních a vedlejších témat ve vztahu k výzkumným otázkám.

Rozsah činností a působení vojenských kaplanů je velmi rozmanitý, uchopení této profese ze strany kaplana úzce souvisí s jeho individuálním přístupem a osobností. Při výběru informátorů jsem proto usilovala o různorodost. V rámci výzkumu bylo provedeno 6 rozhovorů s kaplany pěti různých denominací. Kromě denominace se od sebe informátoři lišili i místem a délkou působení.

Etická otázka výzkumu je ošetřena použitím informovaného souhlasu s rozhovorem a jeho užitím. Vzhledem k tomu, že 5 z 6 informátorů si přálo, aby zůstali v rozhovoru anonymizováni, je v případě citací použito krycí označení „Kaplan 1–6“. Jelikož se ovšem jedná o velmi úzkou skupinu, je anonymizace poměrně komplikovanou záležitostí. Každý kaplan je specifický svou denominací, místem působení, délkou služby v armádě apod., hrozí tedy nebezpečí prozrazení identity kaplana nepřímou formou. Odkazy na tyto aspekty jsem se proto v textu snažila maximálně eliminovat. I přes anonymitu rozhovorů o některých věcech kaplani mluvit nemohou hned z několika důvodů, což přináší limitace výzkumu. Kromě limitu potenciálně přítomného v jakémkoliv odvětví, a tedy i faktu, že informátor některé z témat považuje za příliš osobní (v případě mého výzkumu by tím tématem mohla být například síla příslušnosti k armádě/církvi), existují ještě minimálně dvě výrazná omezení, spojená s jejich postavením. Za prvé je to zpovědní tajemství, které jim brání zabíhat do určitých detailů. Za druhé je to armádní tajemství nebo loajalita k armádě, která je specifickým a poměrně uzavřeným prostředím, a povinnost plnit rozkazy. Informátor proto nemůže například mluvit o věcech, které nejsou „určeny pro veřejnost“, nebo prozrazují informace o vnitřní infrastruktuře, případně o určitých aktivitách armády. Tyto limitace mohly ovlivnit výsledky výzkumu.

DUCHOVNÍ SLUŽBA V ARMÁDĚ ČESKÉ REPUBLIKY

DSAČR působí od roku 1998. V současné chvíli v české armádě působí 33 vojenských kaplanů a jedna vojenská kaplanka z deseti různých denominací, přičemž počet osob v rezortu Ministerstva obrany (dále MO)¹ v Armádě České republiky (dále AČR) k roku 2018 činí 33 084 osob (MOČR 2019). Na jednoho kaplana tedy připadá cca 973 vojáků.

Duchovní služba existovala jako pevná součást Ministerstva národní obrany Československé republiky historicky již od roku 1919. Duchovní služba byla rozpuštěna po komunistickém puči v únoru 1948. K tendencím o obnovení profese došlo až po pádu komunistického režimu, v druhé polovině devadesátých let dvacátého století. O založení samostatné DSAČR se zasadili především římskokatolický kněz Tomáš Holub a farář Českobratrské církve evangelické Jaromír Dus. Duchovní služba je ustanovena třemi dokumenty z 3. června 1998. Jsou jimi Smlouva mezi Ekumenickou radou církví a Českou biskupskou konferencí o podmínkách vzniku duchovní služby, Dohoda o spolupráci mezi Ministerstvem obrany, Ekumenickou radou církví a Českou biskupskou konferencí a Rozkaz ministra obrany České republiky č. 19/1998 o zřízení služby v rezortu MO (Dus a Holub 2013, 79). V průběhu let docházelo k proměnám nastavení duchovní služby. V současnosti musí kaplan každé čtyři roky získat ověření od své církve, ve kterém ho příslušná církev vysílá do služby v armádě. Podobné je to i na straně armády, která má nastavenou určitou dobu trvání služby, s možným prodloužením. Kaplan tedy může svou službu prodlužovat a termín jeho návratu do církve není pevně stanoven.

V počátcích museli zakladatelé a podporovatelé založení této služby čelit problémům, které byly spojeny se samotným vznikem samostatné duchovní služby v rezortu MO. Problémy souvisely především se vstupem nábožensky orientované pozice do postsocialistické

armády (Dus a Holub 2013, 79). Historický kontext je tedy významným faktorem, který ovlivňuje vstup profese vojenského kaplana do armády. Způsob přijetí profese kaplana do specifického armádního prostředí se podle informátorů lišil: „*Ty reakce byly různé, celá škála. Od srdečného vítání až po zarytý odpor, ale toho ubývalo, nikoliv časem, že by ti lidé hodně odcházeli, ti se taky střídali samozřejmě, ale spíš časem, když s námi ti lidé získávali zkušenosti.*“ (Kaplan 2) Kaplan naznačuje, že zdrojem jejich problémů byla především pomalá adaptační schopnost armády, která může být pozůstatkem socialistického myšlení, což odpovídá zjištěním z monografie Hany Červinkové (2006).

Profesní identita vojenského kaplana je formována v distinkci k armádnímu prostředí; nejen v počátcích této profese, ale i dnes tak musí kaplani čelit netoleranci či nepochopení ze strany vojáků. Informátoři uvedli několik důvodů, které většinou přijetí kaplana do prostředí znesnadňují. Jedním z nich je právě pozůstatek „socialistické mentality“. Dalším důvodem je odpor k církvi, jak naznačuje následující výpověď jednoho z kaplanů: „*Oni mají často nějakou averzi k církvím, k tomu, co se v nich dělo nebo děje. Ať už to byly křížové výpravy, nebo teď je to pedofilie. . .*“ A dodal: „*Člověk se běžně setká s tím, že ti vojáci říkají, za všechno může víra, ta je provázána všemi válkami.*“ (Kaplan 5) Třetím důvodem, který vstup kaplana do armády znesnadňuje, je míra ateismu v ČR (ČSÚ 2014), jak potvrzuje další z kaplanů: „*Takových těch kovaných ateistů je tak těch 15 % a v té armádě to odpovídá. A to si myslím, že je těch 10–15 %, kteří ty kaplany nemohou vystát a nesnáší je. Ale já si z nich vždycky dělám srandu. Vždycky říkám, „no dobře tě ti komunisti ukovali. . .“.* No a často je to tou výchovou toho minulého režimu no. Ty lidi to mají v sobě. . . Buď zažili tu minulou armádu, nebo zažili to školství, které bylo ještě těsně po té revoluci dost nasáklé. Nebo to mají z těch rodin.“ (Kaplan 5) Vojenský kaplan je tedy nutně konfrontován s postoji odpůrců náboženské povahy jeho profese. Je zde ovšem ještě velká část armády, která nemá na náboženskou otázku vyhraněný názor, což kaplanům dává prostor pro to, aby si profesní identitu společně aktivně vytvářeli.

¹ Rezortem Ministerstva obrany se rozumí vojáci z povolání (tj. generálové, vyšší i nižší důstojníci, praporčíci, poddůstojníci, mužstvo, přípravný sbor, dispozice), státní zaměstnanci a občanskí zaměstnanci. Do výčtu se nepočítají aktivní zálohy, které jsou k roku 2018 v počtu 2 853 osob.

AČR je prostředí striktně hierarchizované, ve kterém vojenský kaplan patří do sboru důstojníků a je tedy přímým podřízeným velitele. Specifické je toto prostředí i svou uzavřeností vůči zbytku společnosti. Věrně danou specifičnost popisuje jeden z kaplanů: „*Lidé v armádě často neznají jiné prostředí než armádní. Od střední školy jsou v armádním prostředí a toho nearmádního se vyloženě bojí.*“ (Kaplan 1) Kaplani tedy ze své pozice mohou působit i jako most mezi armádním a civilním prostředím.

Další specifičnost duchovní služby v AČR závisí na požadavcích a podmínkách, které jsou pro možnost vykonávání této profese ukládány. „*Není vůbec jednoduché doplňovat ty kaplany. Získat toho člověka pro armádu, aby on prošel všemi vstupními požadavky.*“ (Kaplan 6) Tyto požadavky přicházejí ze strany armády i církve. Aby se kaplan mohl stát vojenským kaplanem, musí mít teologické vzdělání, minimálně dva roky praxe samostatného duchovního, musí být vyslán svou církví a je třeba, aby byl schválen Biskupskou konferencí a Ekleziastickou radou církví. Musí projít vojenským výcvikem a stát se vojákem z povolání.

Kvůli bezpečnostním opatřením, velkému množství kontrol, nařízením a především z důvodů zvýšeného nebezpečí je armádní prostředí a působení v něm vysoce psychicky náročné. Tomuto specifiku ještě více nahrává prostředí zahraničních misí, které často může být vlivem prostředí velmi stísněné. Vzhledem k „*drsné*“ militantní povaze prostředí navíc dochází k oprošťování se od emocí a k odosobnění v jednání. Vojenský kaplan pak může do emočně skrovného vojenského prostředí vnášet prvky jako právě lidskost, osobní přístup, empatický bod. Jeden z kaplanů tuto problematiku komentuje takto: „*Já si myslím, že to, co chybí v armádě, je ten osobní přístup. Obyčejná lidská komunikace. A když se člověk začne s těmi lidmi bavit, tak zjistí, kolik mají zkreslených představ a nevyřešených věcí, a může jim pomoci.*“ (Kaplan 5)

HODNOTY, POSLÁNÍ A ROLE V DUCHOVNÍ SLUŽBĚ ARMÁDY ČESKÉ REPUBLIKY

Jedním z primárních cílů výzkumu bylo rozklíčovat hodnoty a poslání, které ve své

profesi vnímají sami kaplani. V první řadě jsem se soustředila na role, se kterými se kaplani ve své profesi ztotožňují: „*jsem voják jako každé jiné*“, „*jsem morální podpora*“, „*jsem poradce velitele*“, „*moje profese je pomáhající*“, „*jsem zaměstnanec armády*“, „*moje role není typicky vojenská*“, „*jsem voják z povolání, zařazený na pozici vojenského kaplana*“, „*jsem vyslaný reprezentant své církve*“, „*mým úkolem je lidi doprovázet*“, „*jsem univerzální náruč pro všechny bez ohledu na to, kam patří*“, „*nejsme faráři v maskáčích*“, „*spravujeme lidskou stránku vojáka*“, „*jsem důležitý komunikační prvek*“, „*kaplan je nebojovník, non-kombatant*“ (Kaplan 1–6).

Na základě všech těchto výroků, se kterými se kaplani ztotožňují, lze povahu profese vojenského kaplana považovat za všeobjímající a velmi flexibilní. Její hranice jsou jen velmi těžko určitelné a více než kdokoli jiný tyto hranice určuje každý kaplan sám, což vypovídá o profesní autonomii, kterou disponují. Kaplani svou pozici definují nejen pozitivně, tedy čím jsou, ale i negativně, tedy čím nejsou. Identita kaplana se tak formuje i v distinkci k jiným identitám.

Pojetí kaplanské profese je tedy velice individuální a často narazíme na mnohé ambivalence, které mohou formovat konflikt mezi rolemi. Kaplani jsou zaměstnanci armády, zároveň však vyslaní reprezentanti své církve. Jsou vojáci z povolání, ale jejich role není typicky vojenská. V citovaných úryvcích se také objevují hlavní motivy, na kterých většina kaplanů staví svou službu. Především na pastorační činnosti, což obnáší poskytování morální i emocionální podpory vojákům, správu jejich lidské stránky a doprovázení při jejich každodenních problémech. Duchovní činnost profese je tedy obsažena především v pastoračních činnostech;² liturgická část je zastoupena spíše prováděním různých obřadů. Příkladem jsou „*pietní akty*“, jak popisuje liturgickou činnost v profesi jeden z kaplanů: „*Například taky výročí vzniku republiky, ukončení 2. světové války. Armáda si na tohle potrpí.*“ (Kaplan 1) Tato liturgická složka profese kaplana je více rozvíjena na misích. Jak uvádí další kaplan:

² Poskytující pastýřskou duchovní křesťanskou péči, pomoc, podporu či poradenství nebo psychoterapii.

„V misi, na rozdíl od domova, existuje nabídka pravidelné bohoslužby, na kterou ti lidé chodili nejen proto, že v tu chvíli potřebovali ten kontakt s Božím slovem a Bohem, ale byla to pro ně i společensko-kulturní záležitost.“ (Kaplan 3) Hlavní nicméně zůstává složka pastorační, přičemž důraz je kladen na lidskost a přítomnost kaplana: *„Kaplan nedělá bohoslužby pravidelně jako hlavní činnost. Hlavní je být s vojáky při té jejich činnosti, aby prostě věděli, že mě tam mají, že jsem normální, že nesedím někde v té své kapli v taláru, ale že jsem na tom stejně, stejně jako oni oblečený a že mám na ně čas.“* (Kaplan 4)

Nicméně i přes vojenské povinnosti má vojenský kaplan spíše svobodu ve své profesi se realizovat a svou činnost si převážně určuje sám, jak potvrzuje jeden z informátorů: *„To je na té službě to nejlepší – ta obrovská svoboda.“* (Kaplan 3) Hlavní poslání a náplň profese se často různí a jsou určovány mnoha faktory, kterými mohou být osobnost kaplana nebo například místo, kde kaplan zrovna slouží. Náplň své práce si tedy částečně každý kaplan vykládá individuálně, což vypovídá o již zmiňované profesní autonomii vojenského kaplana.

Kaplani se shodují v tom, že jádro práce tkví v kontaktu s lidmi. Ať už se jedná o činnost v České republice, nebo v misi, na letecké základně, ve vojenské nemocnici nebo v pluku, jejich hlavním posláním je pohybovat se neustále mezi lidmi a „být tu pro ně“, což ilustrují i následující tvrzení kaplanů: *„gró práce kaplana znamená být v kontaktu s lidmi a snažit se o něco, co bylo vždy velmi složité, a to být v kontaktu rovnoměrně“* (Kaplan 3). *„Většinou to je ale o lidské prevenci a lidském setkávání, ty problémy pak nezacházejí tak daleko.“* (Kaplan 6) *„Prostě se obyčejně lidsky ukázat těm vojákům, že jsme taky prostě jenom normální lidé. Že nejsme žádní ‚pánbíčkáři‘, ‚černoprdelníci‘ a já nevím co všechno, kteří vidí jen toho Boha.“* (Kaplan 5) Z poslední citace vyplývá, že „normální, lidská“ složka profesní identity vojenského kaplana je ta, již kaplani využívají pro komunikaci s vojáky. Tím se snaží předcházet předpojatostem vůči náboženské složce jejich identity, tedy podle výroku kaplana, že „nejsou žádní „pánbíčkáři“, kteří vidí jen toho Boha“, což odpovídá specifickému prostředí české armády, nicméně není typické pro

jiné národní kontexty (srov. Burchard 1954; Davie 2015).

Potřeba pomoci kaplana se ovšem může projevat i jinak než jen možností promluvy s ním. Vojenským kaplanům je často svěřována i přidružená náplň práce, na starost mají mimo své zaměření většinou i oblast prevence rizikového chování, starání se o návštěvy a různé organizační úkony. Tento jev je důležitý, neboť v některých případech je tato práce na úkor kaplanské činnosti, kterou většina kaplanů shledává právě v bytí s lidmi, v pastoraaci. Příklad přidružené náplně práce komentuje jeden z kaplanů takto: *„Řeším třeba návštěvy a věci okolo, nekaplanské věci, které zaberou spoustu času. Beru to ale tak, že ta základna má v tom nějakou nouzi a já v tom mohu vypomoci. Někteří kolegové k tomu přistupují jakože ‚tohle není moje práce, já to dělat nebudu, já jsem kaplan‘. Já vždycky říkám, mě to nedá se dívat na to, jak lidi kolem mě se trápí, nestíhají a já že bych si dělal jenom to svoje a utěšoval je – bude líp. Takže spíš jdu a pomohu... Samozřejmě tohle je na úkor toho, že pak nedělám tu svou práci. Bavíme se o tom i v kaplanské komunitě. Každý z nás k tomu má nějaký přístup.“* (Kaplan 5) I tento výrok potvrzuje individuálnost interpretace poslání v profesi vojenského kaplana. Zároveň vysvětluje, že pojem „pomocná profese“ lze interpretovat i mimo rámec duchovní pomoci.

Posláním a hlavní motivací v této profesi je slovy jednoho z kaplanů „snaha o zvyšování kvality života a bytí těch lidí“. Ač je tedy jejich profese mnohdy sekularizovanější, než je mimo-armádní duchovní služba, a jejich profese je doprovázena značnými specifiky, tak vojenské kaplany jejich služba duchovně naplňuje. Nicméně, jak je uvedeno výše v části o přijetí duchovní služby v AČR, profese vojenského kaplana musí mnohdy čelit neuznání. Toto neuznání ovšem ne vždy plyne pouze z náboženské povahy profese, jak poznamenal jeden z kaplanů: *„ony ty doprovodné a pomocné profese nejsou v armádě nikterak oslavovány. Na těch více humanitních pozicích nemůžeme očekávat, že budou lidi přicházet, plácát nás po ramenu a říkat, jak nás potřebují“* (Kaplan 6). Duchovní na této pozici tedy lépe dokáže čelit syndromu vyhoření, neboť jeho smysl leží někde mimo armádu. *„Já nemůžu mít ten*

smysl v armádě, protože bych brzy vyhořel. Já jsem křesťan, takže můj smysl je v tom pánu Bohu,“ upřesňuje kaplan.

„ARMÁDA JE MÁ PROFESE A CÍRKEV MÁ OSOBNOST“ ANEB HIERARCHIZACE INSTITUCIONÁLNÍCH VAZEB V DSAČR

V rámci zaměření se na institucionální vlivy, které působí na profesi vojenského kaplana, jsem se pokoušela rozklíčovat vazby, které kaplany k jednotlivým organizacím pojí. Tedy vazby s armádou a s církví. Hodnotově rozdílné působení obou organizací může vysvětlit ambivalenci a mnohoznačnost profesních rolí. Služba každého z kaplanů se liší silou udržení kontaktu s vysílající církví a povinností s tím spjatých, což může ovlivňovat sílu vazby kaplanů k nim. Každá církev má ke svým zástupcům jiný přístup a požadavky. Z výpovědí informátorů vyplývá, že existuje určitá tendence kaplanů ztotožňovat se s armádou a býtím vojákem i na základě většího či menšího osobního zájmu ze strany církve.

V některých církvích je přístup k jejich duchovním ve službě armády spíše formálnějšího charakteru, v některých jde o více přátelský přístup a objevují se i církve, jejichž zájem o jejich kaplana je prakticky nulový. „Všechny církve se musely učit, jakým způsobem se o ty kaplany starat. Každá církev to má trochu jinak,“ vysvětluje jeden z kaplanů. „Ta naše například nakonec dospěla k systému, že má každá vlastního koordinátora, který je v kontaktu se synodní radou.³ Každý kaplan tedy jednou ročně píše synodní radě a podává zprávu o své činnosti a musí mít pověření ke své službě,“ říká jeden z informátorů.

Povinnosti dalšího z kaplanů, z jiné církve, se od prvního přístupu liší, jak kaplan vysvětluje: „Můj pan biskup mně propůjčil ke službě v armádě. Já pod něho nespádám tak, že bych mu musel dávat nějaké hlášení.“ V kontaktu se svou církví ovšem nadále zůstává a mimo službu v armádě v ní nadále působí. „Mezi jednotlivými církvemi jsou i rozdíly. Nemáme společné svaté přijímání. A byť jsme velmi úzké společenství, jsme přátelé a vnímám, že bychom to rádi, tak to prostě dělat nemůžeme, protože jsme zástupci svých církví.

A hlavně moje služba v armádě není na celý život, takže já se vrátím pak zpátky do služby ve své církvi, tak se snažím neztratit kontakt s vlastní církví.“ (Kaplan 6) Tento způsob přístupu ke kaplanům, kdy církev počítá s kaplanovým návratem a kdy mezi oběma stranami zůstávají přátelské vztahy, se objevuje i u dalších církví.

V protikladu k těmto dvěma příkladům různorodého přístupu ze strany církve je příspěvek od dalšího z informátorů, který se vyjadřuje takto: „*Mohu mluvit pouze za svou církev. Já občas přijedu na nějaké naše církevní akce, aby věděli, že mě mají. A ne vždy se setkám s porozuměním. . . Církev se nezajímá o to, co dělám. Oni si splnili to, že vyslali ten počet duchovních, co se zavázali, že vyšlou do armády. A my jsme tím tak trochu zmizeli z jejich obzoru.*“ (Kaplan 1) Stejný kaplan pak na otázku ohledně ztotožňování se s armádním prostředím odpovídá: „*Ano, cítím se jako voják, rozhodně ne jako super-akční voják, z toho už jsem naštěstí vyrostl. A nejsem žádný vojenský hrdina, jsem součástí toho systému, znám ten systém, rozumím tomu systému. . . A taky si občas říkám, že jsem tou církví takovej opuštěnej.*“ V rámci rozhovorů jsem se setkala i s případem, který podle zdrojů není ojedinělý, že někteří kaplani se po svém působení v armádě už nevrací na své původní místo ve farnosti, do své církve. Svou roli v těchto případech zčásti sehrává právě přístup ze strany kaplanovy domovské církve. Postoj církve, kdy k vyslání určeného počtu duchovních do armády přistupuje jako k „splnění úkolu“, je právě onen postoj, který může posilovat autonomii kaplanů ve vztahu k vysílající církvi.

Příslušnost kaplanů k armádě obecně asi nejlépe shrnou tyto výroky, které v různých podobách zazněly napříč všemi rozhovory: „*Jsem členem své církve, ale pracovně a právně s ní nemám žádné vztahy. . . Jsem zaměstnanec armády.*“ (Kaplan 2) „*Něco jiného je moje civilní fungování někde v církevních strukturách a něco jiného je potřeba dělat v armádě.*“ (Kaplan 5) Profesně je tedy armáda hierarchicky na vrcholku, je vnímána jako důležitější v rámci profesního života kaplana. Vztahy s církví vycházejí spíše z osobní složky jeho života. Tyto složky jsou spíše oddělené.

³ Vedením dané církve.

ORGANIZAČNÍ A INSTITUCIONÁLNÍ VLIV NA PROFESNÍ IDENTITU VOJENSKÉHO KAPLANA

Na základě provedených rozhovorů jsem rozdělila potenciální rozpor mezi hodnotovými vlivy do dvou dimenzí spjatých jednak s organizacemi a jednak s institucemi. První dimenze hodnotově rozdílného vlivu je zaměřena na vliv ze strany dvou rozdílných organizací, armády a církve. Tato dimenze předpokládá rozpor mezi příkazy či přístupy obou organizací k profesi vojenského kaplana. Druhá dimenze nevychází z konkrétního přístupu organizací, jako spíše z hodnotově rozdílného vlivu, vzniklého institucionálním působením na kaplana. Jedná se tedy o potenciální konflikt mezi složkami jeho profesní identity.

Co se týká působení organizací, kaplani ve vlivu církve a armády rozpor vyvolaný rozdílnými požadavky nebo očekáváním ze strany obou organizací jakožto zástupců rozdílných hodnot spíše nevnímají: „*My jsme vyslaní do určité formy práce. A tu formu práce schválila církev a schválila ji armáda a na základě toho se od nás něco očekává. Schválily obě totéž. Ten střet není, nesmí tam být. To by nás do toho prostředí neposlali.*“ (Kaplan 2) Z toho vyplývá, že duchovní služba v AČR je postavena na vzájemné dohodě obou organizací, proto by neměla způsobovat žádná omezení kaplanů při výkonu jejich profese. „*Ne, tady je dobře, že se nám do toho ta církev neplete. Protože ta církev nerozumí potřebám toho prostředí,*“ dodává další kaplan, čímž potvrzuje, že církev a armáda na kaplana nepůsobí rozdílnými požadavky či očekáváním. V tomto ohledu působí jednotně. Tím ovšem není potvrzeno, že obě organizace hájí stejné hodnoty. Mimo jiné je z této citace zřejmá hierarchizace institucí ve prospěch armády. Výroky „*je dobře, že se nám do toho církev neplete; církev nerozumí potřebám prostředí*“ naznačují, že církev je při formování profese vojenského kaplana až na sekundární pozici.

Kromě toho, že ani jeden z kaplanů neshledává organizační konflikt ve své profesi, několik z nich nachází dokonce podobnost ve struktuře a povaze obou profesí. To může být mimo jiné také důvodem, proč vůbec může existovat profese vzniklá na základech dvou takto významných organizací se zdánlivě rozdílnými

hodnotami. Obě organizace mají podle kaplanů dokonce i některé společné znaky: „*Když to sleduji, tak naopak pořád je to jedna z věcí, proč se ti kaplani ujalí v armádě. Ze jsou zvyklí na nějaký ten systém z církví. Ty církve jsou strukturou armádě dost podobné. Říká se, že třeba Římskokatolická církev převzala některé věci z římské armády. Celá struktura a hierarchie. . .*“ (Kaplan 5) „*V podmínkách armády nebo i jiných složek typu vězeňství, nemocnice, integrované záchranné služby je ta služba kaplanská v mnoha ohledech dost podobná službě sboru (farnosti), protože tyto skupiny jsou specifické, v jistých ohledech vymezené a mají svá zvláštní pravidla a své zvláštní vnitřní vztahy. Takže člověk vstupuje z určitého uzavřeného kruhu do jiného uzavřeného, byť širšího kruhu s jinými typy pravidel. A v tom smyslu slova je ta kaplanská služba přenesením některých úkazů služby a práce duchovního do specifitějších podmínek. Proto já tam ten rozpor, to napětí nenacházím.*“ (Kaplan 3) Kaplani ve svých odpovědích reflektujících vztah mezi oběma organizacemi spíše vyzdvihují podobnosti a souhru obou organizací. Na rozdíl od předchozího výzkumu ani jeden z kaplanů nepotvrdil protichůdné tendence armády a církve nebo střet hodnot ve své profesi, který by vycházel z úsilí obou organizací o kaplanovu loajalitu (Burcharđ 1954). „*Myšlím si, že rozpor prochází kaplanem, spíš dvěma různými skupinami lidí, komunitami, kdy každá z nich přemýšlela jiným způsobem, ale v zásadě nikdy jsem nezažil napětí organizace proti organizaci,*“ navazuje Kaplan 3.

Myšlenkou jednoho z kaplanů, že rozpor v profesi neprochází působením dvou organizací, ale „*prochází kaplanem*“, se dostáváme k druhé dimenzi, jež se zabývá rozporem mezi jednotlivými profesními rolmi vojenského kaplana, které jsou formovány rozdílným institucionálním působením. Hodnotově rozdílné role kaplanovy profesní identity mohou vycházet z působení různých hodnotově odlišně smýšlejících institucionalizovaných skupin, které na kaplana v rámci profese působí. A právě tento vliv podle kaplanových slov způsobuje rozpor. Problém, který by vycházel z důvodu, že kaplani, jako reprezentanti náboženské víry, působí v prostředí, ve kterém dochází k zabíjení, kaplani tedy výslovně

nepopírají. Existenci tohoto rozporu nicméně ospravedlňují, a to především pomocí racionalizace. Při racionalizaci problému se odkazují na různé důvody, proč jsou jejich profesní role slučitelné. Příkladem může být ospravedlňování vlastenectvím: „*My se třeba i modlíme za to vojsko, za ty ochránce naší země.*“ (Kaplan 5) Nebo si činnost armády ospravedlňují jinými logickými úvahami: „*Kořen těch příkázání, i když jdeme na to příkázání, nezabiješ, když půjdeme do hebrejštiny a budeme vycházet z toho kořene slova, tak tam si myslím, že je to ve smyslu zapovězení spáchání úkladné vraždy nebo zabití, které je svěvolným rozhodnutím člověka o zabití jiného člověka. Ale myslím si, že způsobení smrti, zabití protivníka v boji, když se ten boj vede v určitém hodnotovém kontextu, tak tam ten rozpor nenacházím, protože koneckonců Bible, Starý zákon, na mnoha místech zmiňuje boj, obranu území atd. jako naprosto legitimní způsob, jak uchovat rod, ochránit území, nějakým způsobem přežít.*“ (Kaplan 3) Všimnout si můžeme ospravedlňování hodnotového konfliktu logickou úvahou založenou na etymologii slova „nezabiješ“ z biblického příkázání. Jiný způsob racionalizace například nachází další z kaplanů v analýze starozákonních textů, která přináší ospravedlnění pro boj: „*Ve Starém zákoně čteme, že prostě prorok vedl armádu do boje, před bitvou se modlil a dělal oběti. Takže to není nic nového.*“ (Kaplan 4)

Vojenští kaplani sami své poslání v armádě nepovažují za vojenské, svou pozici staví mimo činnost ostatních vojáků. „*Armáda má za úkol bojovat, bránit svou zem a také střílet proti útočníkovi. Což se s křesťanstvím neslučuje. Nicméně bránit zem mi připadá logické a ten kaplan tam není od toho, že se postaví do řady s těma vojáky a střílí, ale s těma vojáky je v jejich trablech. . . Ta služba kaplana je taková ta podpůrná, pomocná. Ne být prostě v té řadě s bojujícími.*“ (Kaplan 4) Ani jeden z informátorů proto neměl potřebu ospravedlňovat svou osobu jako „vojáka“, spíše se snažil hájit činnost armády, v níž slouží.

DISKUSE A ZÁVĚR

V tomto příspěvku jsem představila profesi vojenských kaplanů, jejich činnost a hodnotové

vlivy, jež se v profesi mísí. Přínos výzkumu je dvojitý. Jako první sociologicky mapuje profesi vojenských kaplanů v českém prostředí a zaměřuje se na formování profesní identity a na rozpor, jenž v ní vzniká. Ve svém výzkumu navazují na zahraniční studie a poskytují tak srovnání profese na mezinárodní úrovni. Zjištění ze zahraničních výzkumů, jež se týkají například hierarchizace vlivů armády a církve a racionalizace střetu hodnotových rolí v profesi, potvrzují i ve svých zjištěních (Burchard 1954; Davie 2015).

Nad rámec zahraničních výzkumů navíc v českém prostředí definuji dvě dimenze hodnotových vlivů v profesi. Dimenzi, která se týká rozporného organizačního vlivu, kaplani vyvracejí. Popisují, že spolupráce obou organizací funguje, jelikož služba byla nastavena již od začátku na vzájemné dohodě. Profesi vojenského kaplana spravuje armáda, vlivy církve tedy většinou nejsou tolik výrazné. Proto se může zdát církevní role v profesní identitě kaplana upozaděna, nicméně jak výše uvádím, vojenští kaplani vztah s církví prožívají spíše na osobní rovině, ve svém mimopracovním životě. Církev je vyslala do služby armády, s níž se jako vojenští kaplani ztotožňují jako se zaměstnavatelem. Kaplani tedy vnímají organizační působení armády a církve jako souběžně fungující.

Druhá dimenze hodnotového vlivu, která vychází z institucionálního působení na profesní identitu kaplana, se prokázala jako více konfliktní. Zde se projevuje rozpor, vycházející z působení dvou hodnotově rozdílných institucí, případně dvou rolí, do kterých se vojenský kaplan socializuje, tedy do role vojáka a role duchovního. Kaplani si svá rozhodnutí většinou ospravedlňují logickými úvahami. Často tento rozpor racionalizovali pomocí odkazů na obranu národa a území či ochranu lidu. Rozřešení rozporu kaplani také často hledají v biblických textech, či etymologických rozborech pacifistických biblických frází (např. význam kořene slova „nezabiješ“ vs. „nezavraždíš“). Kaplani se snaží sami sobě ospravedlnit onen konflikt pomocí racionalizace. Zároveň kdykoliv dochází k tomuto ospravedlňování, je to spíše ve prospěch armády, čímž chápání této problematiky v českém prostředí odpovídá výkladu Burchardovy

(1954, 530) hypotézy: „Pokud si kaplani konflikt rolí ospravedlňují, tak ve prospěch armády.“

Dalším specifickým profese vojenských kaplanů je temporalita. Kaplani nejsou do služby vysíláni „navždy“. Mnohdy se v rozhovorech s informátory objevily výrazy typu „církev mě propůjčila armádě“ apod., které vyjadřovaly nestálost této profese. Je to jistě jeden z významných faktorů, který ovlivňuje přístup vojenských kaplanů ke své profesi. V analytické části se dotýkám několika podstatných témat pro sociologickou a antropologickou diskusi. Příkladem toho je sekularizace v profesi vojenských kaplanů, která může znamenat prostor pro vytváření nových forem duchovní služby. Tento fenomén souvisí s tematikou vývoje církve a jejího místa v české společnosti.

Závěry mohou vybízet k dalším otázkám, jež nemohly být s ohledem na nutně omezený rozsah tohoto výzkumu zodpovězeny. Budoucí, možná více kvantitativní výzkum by tak mohl například ověřit, do jaké míry ovlivňuje zájem vysílající církve o kaplana jeho ztotožnění se s jednotlivými institucemi. Další výzkum by se mohl například soustředit na zkoumání toho, jakým způsobem služba v armádě ovlivňuje další profesní vývoj kaplana.⁴ Tento proces úzce souvisí s výše zmiňovanou temporalitou profese. Jeden z kaplanů komentuje možné následky služby duchovního v armádě následovně: „*Ve chvíli, kdy je ten kaplan z církevního prostředí půjčen armádě, ale po té službě třeba není schopen se vrátit zpět, to je pro církev problém.*“ (Z. Mikulka) Vojenský kaplan přichází z jasně definovaného církevního prostředí do jiného prostředí, ve kterém se setkává s kaplany z dalších církví. Během své služby vede kaplan velké množství diskusí s lidmi, kteří mají jiné přístupy a názory, což ovlivňuje kaplanův vývoj. Dalším faktorem, který jeho vývoj ovlivňuje, je fakt, že v armádním prostředí je liturgie spíše upozaďována a forma kaplanovy duchovní služby se tedy transformuje, stává se tak více sekularizovanou. Vlivem všech těchto faktorů pak může docházet k proměně kaplanových postojů

a hodnot, což může způsobit, že kaplan není schopen návratu k farnímu životu v církvi, ze které byl původně propůjčen. Sociologicky či antropologicky podstatné by bylo pochopit proces toho, jaké vlivy na kaplana během jeho služby působí, a popsat, jak socializace do profese ovlivňuje ostatní složky jeho života, například duchovní prožívání či způsob výkonu duchovní služby. Relevantní je hledat odpověď na otázku, jak pracovat v této oblasti s kaplany v průběhu služby tak, aby pro ně návrat do církve byl možný.

PODĚKOVÁNÍ A ZDROJE PODPORY

Mé poděkování patří doc. PhDr. Dinu Numeratovi, Ph.D. za odborné vedení a cenné připomínky, jež mi pomohly tuto práci zkompletovat. Studie vznikla v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu – 260596.

POUŽITÉ ZDROJE

- Burchard, Waldo W. 1954. „Role Conflicts of Military Chaplains.“ *American Sociological Review* 19 (5): 528–535. doi:10.2307/2087790.
- Červinková, Hana. 2006. *Playing Soldiers in Bohemia: An Ethnography of NATO Membership*. Prague: Set Out.
- ČSÚ. 2014. „Náboženská víra obyvatel podle výsledků sčítání lidu.“ Online. Český statistický úřad. Staženo z <https://www.czso.cz>.
- Davie, Grace. 2015. „The Military Chaplain: A Study in Ambiguity.“ *International Journal for the Study of the Christian Church* 15 (1): 39–53. doi:10.1080/1474225X.2014.998581.
- Dus, Jaromír, a Tomáš Holub. 2013. *Hledání cesty: Vzpomínky na obnovování duchovní služby v rezortu Ministerstva obrany*. Praha: Ministerstvo obrany ČR.
- Evetts, Julia. 2013. „Professionalism: Value and Ideology.“ *Current Sociology* 61 (5–6): 778–796. doi:10.1177/0011392113479316.
- Holub, Tomáš. „Úvodní slovo.“ Online. Duchovní služba Armády České Republiky. Staženo z <http://www.kaplani.army.cz/uvodni-slovo>.
- MOČR. 2019. „Vývoj skutečných počtů osob v resortu MOČR v letech 1992–2018.“ Online. Ministerstvo obrany a Armáda České Republiky. Staženo z <http://www.mocr.army.cz>.
- Schein, Edgar H. 1978. *Career Dynamics: Matching Individual and Organizational Needs*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Weis, Martin. 2012. „Církev a válka: Náboženské války v Evropě.“ Online. Rádio Proglas. Staženo z <https://www.proglas.cz>.

⁴ Myšlenka tohoto potencionálního výzkumu se opírá o myšlenku pplk. Ing. Zdeňka Mikulky, B.Th., Ph.D., jenž souhlasil s účastí na výzkumu bez anonymizace rozhovoru.